

Kunskapsverkstad som redskap i fysisk planering

En diskussion kring förhållningssätt och rolltagande

Gunilla Lindholm

*Kunskapsverkstad*¹ är en arbetsform i vardande som syftar till samverkan mellan forskare och praktiker. Den har sina rötter i flera andra former som *forskningscirklar* (Holmstrand och Härnsten 1993) och *framtidswerkstäder* (Denwall och Salonen 2000). I denna artikel presenteras några reflexioner kring arbetsformen utifrån ett fall som inledningsvis beskrivs ganska detaljerat. Ett syfte är att fokusera forskarens rolltagande i en dialog mellan praktiker och forskare.² Vilken roll forskaren tar i samtalen är svårt att förutsäga, men egna underförstådda respektive uttalade förväntningar spelar in. Om dessa kan problematiseras kan det bidra till en metodutveckling.

En situationell förståelse

En utmaning för teoribyggande kring kunskapsverkstäder som metod är att relatera det specifika till det generella. Varje dialogsituation har sina specifika förutsättningar och ett arbetssätt kan inte överföras direkt från en situation till en annan.³ En erfarenhetsåterföring måste detta till trots kunna ske, men här prövas angreppssättet att hålla texten mycket nära det direkt upplevda. För att komma dithän, ges en utförlig och genomgripande beskrivning av situationen och ämnet. Detta kan på ett sätt verka paradoxalt eftersom det varken är situationen eller ämnet som står i fokus för intresset. Det intressanta är i stället relationerna mellan deltagarna, hur olika argument för handlingen framåt, hur det som inte sägs påverkar vad som sägs (och vice versa) och vilket slags småprat om till synes ovidkommande saker som ”bäddar in” och bildar bakgrund för dialogen.

¹ Begreppet har myntats av Mats Lieberg. I ett ramprogram för en forskarskola vid SLU 1999, rörande utveckling av stadens utemiljö, föreslås kunskapsverkstäder som ett redskap för kunskapsutveckling med flera aktörer, vilket utvecklats i Lieberg (2001).

² ”Praktiker” används här som en mycket svepande benämning på grupper och personer som skiljer sig från forskare genom att inte ha forskning som yrke. Kanske är ”praktiker” som benämning på deltagare på sikt ett olämpligt begrepp, då det som sker i gemensamt kunskapsbyggande också kan vara att två praktiker (i bemärkelsen verksamheter, med betoning på i) bryts mot varandra och samverkar.

³ Givetvis har det ändå varit till hjälp att läsa om forskningscirklar och kunskapsverkstäder och diskutera med erfarna utövare. Jag kommer att diskutera på vilket sätt sådan erfarenhetsåterföring kan fungera.

Dessa relationer, dessa samtal i samtalet, hänger emellertid inte i luften utan de är i hög grad beroende av de enskilda aktörernas förhållande till såväl situationen som ämnet. Syftet med en djupgående beskrivning av situationen och ämnet är således att bidra till att begripliggöra deltagarnas agerande och därför i viss mening också bidra till att öka kunskapen om skeendets inneboende dynamik. Skeendets dynamik – vad som händer och hur – kan inte diskuteras fristående utan att man vet vad det skall vara fristående ifrån! En än mer självklar anledning till en utförlig beskrivning är förstås att den bildar bakgrund för utvärderingar senare i processen. Hur långt har vi kommit? Vart är vi på väg? Vill vi dit?

Fallstudien

Det skeende som diskuteras är en serie möten mellan tjänstemän i Eslövs kommun och forskare vid institutionen för landskapsplanering, Alnarp, SLU. Tjänstemännen⁴ är alla delaktiga i den arbetsprocess som föregår en översiktsplan. Forskarna arbetar med olika delprojekt inom programmet ”Grönstruktur och stadsmiljöutveckling”.⁵ Gemensamma intressen tas tillvara genom att det skapas en dialog om Eslövs översiktsplanearbete, där ”grönstruktur”-frågor⁶ fokuseras.

Forskningsprojektet, varav fallstudien är en del, syftar till att undersöka ”grönstruktur” som begrepp och fenomen. Vad *uppfattas* som ”grönstruktur”, vilka värden och vad slags utvecklingstankar knyts till detta begrepp? Hur *hanteras* det som uppfattas som grönstruktur, i planer, kartor, skrivna dokument, liksom i förvaltandet av det faktiska som avses? Ett syfte med kunskapsverkstaden att dessa uppfattningar, värden och argument skall studeras i en reell planeringssituation. Ett lika viktigt syfte är att dialogen mellan tjänstemän och forskare aktivt skall bidra till att utveckla planeringsprocessen.

Kontakten mellan forskarna och tjänstemännen var upprättad redan innan kunskapsverkstaden startade. Eslöv har använts som fallstudieort och gemensam nämnare för de olika studierna i ”grönstrukturprojektet” – arbeten som under hand har presenterats för tjänstemännen. De tre doktorandarbetena inom grönstrukturprojektet behandlar ”identitet”, ”barn och lärande” och ”biologisk mångfald” kopplat till utvecklingen av grönstruktur. Vi såg en möjlighet att fokusera på olika teman vid olika möten. Detta medförde också att inte alla fyra medverkande forskarna var närvarande samtidigt – de tre doktoranderna skulle i stället medverka som ”adjungerade experter”, en per möte, medan ”ramprojektutföra-

⁴ Stadsarkitekt, landskapsarkitekt, ekolog och parkchef.

⁵ Projektet finansieras av Sveriges Lantbruksuniversitet och Forskningsrådet för areella näringar, miljö och samhällsbyggnad.

⁶ Grönstruktur kan uppfattas på flera sätt – en vanlig definition är den fysiska helhet som bildas av den totala mängden park- och grönområden på en ort, vilka tidigare inte varit sammanlänkade mer än tillfälligtvis och bitvis.

ren” (jag själv) var ständigt medverkande. Majoriteten av deltagarna vid varje möte var således tjänstemän.⁷

Vad som är grönstrukturfrågor hade inte definierats från början, utan det blev det som samtalen kom att handla om. Syftet var att *vidga* begreppet i stället för att avgränsa det. Begreppet skall inte användas som ett ”säll” utan i stället som en ”magnet” som drar till sig det som attraheras av begreppet och släpper ifrån sig annat, mindre väsentligt.

Denna artikel skrivs mitt i arbetet, i en paus. Översiktsplanedokumentet är nu ute på remiss. I planen finns förslag om att arbeta fram en ”grönplan” som skall behandla utomhusmiljön i Eslövs stad. Om detta förslag vinner gehör kommer kunskapsverkstaden i fortsättningen att röra sig om arbetet med grönplanen, men med samma personer involverade. Kunskapsverkstaden kommer även i fortsättningen att handla om grönstrukturfrågor, men i en annan fysisk kontext, nämligen staden och dess kontakter med omgivningen, och inte som tidigare med landsbygden som utgångspunkt.

Ämnet och frågorna

Att ta begreppet ”grönstruktur” som utgångspunkt för ett samtal var relativt nytt för tjänstemännen. Sedan 1994 finns det visserligen i Plan- och bygglagen anvisningar om att ”grönområden skall ha en ändamålsenlig struktur” och i förarbetena till lagen sägs att detta avser ”sociala, ekologiska och kulturella funktioner”. Det är dock först under senare år som man allmänt i kommunerna arbetat med ”grönstrukturprogram” eller liknande. Kärnan i dessa arbeten är målbeskrivning för kommunens parkverksamhet, vars huvuduppgift är att förvalta ”parkmarken”, vilket innebär skötsel och utveckling av stadens offentliga rum. ”Parkmarken” ska inte uppfattas bokstavigt, dvs det är inte bara mark och växtlighet i stadens parker som omfattas. Omfattas gör också t ex alla gatuträd, planteringar på torg och gågator, blomsterarrangemang om somrarna, i förekommande fall stränder och fågeldammar mm.

Vidgade ramar för parkförvaltandet

Sammanfattningsvis kan sägas att ”grönstrukturkonceptet” vidgat ramarna för de uppgifter som kräver kompetens för förvaltning av utomhusmiljöer. Att ”parkprogram” inte räcker till som benämning beror alltså på att det enligt lagen inte räcker att enbart ha målsättningar för parkmarkens förvaltning, den skall också ingå i ”en ändamålsenlig struktur”. För att parkmarken⁸ skall utgöra eller ingå i en än-

⁷ Det har diskuterats att också ha politiker med i kunskapsverkstaden. Detta kan komma att ske senare, liksom kanske deltagande från fristående organisationer.

⁸ Parkmarken är fortfarande kärnområde för åtgärder inom parkförvaltningen eller motsvarande organ. Långt ifrån alla kommuner har särskild parkförvaltning. I omorganiseringar har den ofta kommit att uppgå i en större förvaltning, olika i olika kommuner, t ex fritidsförvaltning, naturvårdsförvaltning eller ”förvaltning för miljö- och samhällsbyggnad”. Det har inte

damålsenlig struktur krävs ett nytt tänkande hos både planerare och förvaltare, som innebär dels en mer *konkret förståelse* av hur delarna är länkade till helheten i grönstrukturen dels ett *aktivt utvecklingsarbete* för att åstadkomma den eftersträfvade strukturen.

Detta utvecklingsarbete har man på olika sätt tagit sig an i kommunerna, även om det framskymtar i dokumenten (grönplanerna eller grönstrukturprogrammen) att det inte är helt enkelt att vända från ett gammalt synsätt till ett nytt. Det förefaller som om en gångbar väg har varit att använda sig av de begreppsliga redskapen ”sociala”, ”ekologiska” och ”kulturella” funktioner (SOU 1994:36). Med hjälp av dessa begrepp har både förståelsen och utvecklingsarbetet kunnat ringas in och omvandlas till konkreta åtgärder, såsom ”ett grönstråk genom staden för skidåkning” (socialt), ”korridorer för den biologiska mångfalden” (ekologiskt) eller ”bevarande- och utvecklingsprogram för historiska parker och trädgårdar” (kulturellt). Det vill säga: ett slags arbete i lagens anda pågår, även om ”den ändamålsenliga strukturen” ännu inte är vare sig identifierad eller genomförd.

Strävan efter hållbar utveckling

Agenda 21, liksom Brundtlandkommissionens imperativ, tas på allvar i svenska kommuner. All fysisk planering har idag ”hållbar utveckling” som utgångspunkt och grönstrukturprogrammet ses som en av byggstenarna i detta arbete. Detta är en del av samtalets kontext. Även då det inte ställs öppna krav på specifika resultat av kunskapsverkstaden, så har de grundläggande planeringsuppgifterna (det som för deltagarna är förgivettaget) betydelse för hur frågorna utvecklas, för deltagarnas engagemang och därmed för energin i dialogen.

Översiktsplaneringen gäller hela kommunen och har som främsta syfte att göra avvägningar mellan olika allmänna intressen. Det planeringsinstrument som reglerar markanvändningen i staden är detaljplanen. Den är juridiskt bindande och syftar till avvägningar mellan privata och allmänna intressen. Ett grönstrukturprogram (eller grönplan med liknande syfte) kan komma till användning som *råd-givande* instrument i anslutning till nya detaljplaner. Vidare har programmet en *riktningsgivande* funktion för verksamheten inom parkförvaltning eller motsvarande (skötsel och utveckling av befintliga områden). Ytterligare en funktion är att *informera* medborgarna om vilka kvaliteter som grönstrukturen tillför staden.

Kunskapsverkstaden har inte något direkt samband med Agenda 21-arbetet i kommunen. Ändå kan det inte bortses ifrån att den globala och allmänna kopplingen mellan fysisk planering för hållbar utveckling och medborgardeltagande i planeringen bidragit till en ökad öppenhet i den kommunala förvaltningen. Om mötesverksamhet utan fastställda mål för ett tiotal år sedan sågs som ineffektivt

studerats på vilket sätt förvaltningstillhörighet påverkar park- eller grönstrukturutvecklingen.

slöseri med tid, tycks synen idag ha ändrats till att anse att utvecklingsfrågor kan drivas i dialogform. Detta kan ha bidragit till ett allmänt gott samtalsklimat.

Angreppssätt och uppläggning

Det som ovan behandlats om ämnet grönstruktur är inte främmande för de tjänstemän som arbetar i kommunerna. Tvärtom, det är så bekant att det tenderar att aldrig nämnas! Det är underförstått och impliceras i utredningar och åtgärder. Kanske är det just här som forskarna kan bidra med något konstruktivt till skeendet – genom att kritiskt granska vad som sägs, skrivs och beslutas; genom att lyfta fram samband, uttrycka det underförstådda, formulera och kategorisera; genom att utnyttja sin teoretiska träning samt förmågan att systematisera fakta och värden. På det sättet kan skeenden bli explicita och diskuteras på ett annat plan, med fler inblandade, än vad som är möjligt när förståelsen stannar i den ”tysta” kunskapen.

Mats Lieberg (2001) har uppmärksammat kunskapsformernas betydelse vid samverkan mellan forskare och praktiker. Han skiljer på de fyra formerna *fakta*, *förståelse*, *färdighet* och *förtrogenhet* och poängterar att ”praktikens fält dominerar av färdighet och förtrogenhetskunskap medan forskningens område till stor del utgörs av fakta- och förståelsekunskap” (SOU 1992:94). Det är dock viktigt att uppmärksamma att alla fyra kunskapsformerna finns hos båda deltagande grupperna men att de har olika karaktär (Lieberg 2001). Detta innebär t ex att det är viktigt att se de teoretiska aspekterna av praktikerns arbete och att se de praktiska aspekterna av teoretikerns arbete eller att helt enkelt se att verkstaden består av aktörer från olika praktiker (jfr not 5; Lieberg 2001; Ramirez 2000).

Ett erfarenhetsutbyte mellan teoretiker och praktiker behöver inte ske på det sätt man i förstone kanske väntar sig, däremot kan det vara viktigt (eller i varje fall en möjlighet) att bland andra förväntningar som inledningsvis läggs på bordet också diskutera de olika kunskapsformerna, hur de framträder hos olika aktörer samt hur dessa kan både användas och utvecklas i samtalet. Genom att lyfta fram dessa kunskapsformer i ”samtalsrummet” ges möjlighet att tydliggöra likheter och olikheter inom *varje* kunskapsform. Forskarna bidrar oftare med generella (men ibland oprecisa) fakta och sammanhang, medan praktiker bidrar med lokala, precisa *fakta* och *förståelse* av väl avgränsade skeenden. *Färdigheter* skiljer sig ofta inte på ett entydigt sätt mellan forskare och praktiker. När det gäller planerare och planeringsforskare⁹ är skillnaderna ofta svårtydda, eftersom dessa ofta har samma yrkesutbildning, läser delvis samma tidskrifter och kanske deltar i samma ideella organisationer. För att inte dispyter av rent prestigefylld karaktär skall inverka negativt på dialogen, kan det vara viktigt att inledningsvis försöka sätta fingret på vad som förenar och skiljer de olika yrkesrollerna. *Färdigheter*

⁹ Diskussionen avser *fysisk* planering.

som förenar kan t ex vara muntlig och skriftlig framställning och förmåga att hantera planer. Färdigheter som skiljer kan vara att praktikern tränas i ett lösningsinriktat arbetssätt (vad? hur?), medan forskaren växlar mellan att problematisera och att förklara (varför?).¹⁰ Även vad gäller *förtroghetskunskap* kan det löna sig att diskutera likheter och skillnader. Eftersom förtroghetskunskap¹¹ ofta är det som kommer till uttryck vid bedömningar kan det vara värt att lägga märke till vilka bedömningar som görs lika och olika, utan att argumenten är riktigt tydliga. Där kan olika förtroghetskunskap ha betydelse. Det är ju inte så att enbart praktikern ”känner på sig” när något är bra eller dåligt, välfungerande eller inte. Det gör forskaren också, men kanske på helt andra grunder. Just därför kan det hända att ett synliggörande av argument, där åsikterna går isär¹², kan ge grogrund för ny kunskapsutveckling.

Dessa utgångspunkter, i synen på praktik och teoretisk kunskap, kommer att användas för att förstå och utvärdera den pågående fallstudien i Eslöv. Målet för denna är ännu inte slutgiltigt formulerat. Det har setts som en fördel att administrativt, i såväl uppläggning som genomförande, arbeta från två håll. Å ena sidan formuleras mål, för såväl hela arbetet som för de enskilda mötena. Å andra sidan läggs stor vikt vid att dessa mål är preliminära. Deras enda funktion är att skapa intresse och engagemang, att ge bränsle åt samtalet, inte att vara en mall som resultatet sedan jämförs med och heller inte måttstock för vad som varit lyckat och misslyckat.

Det preliminära målet för hela verkstaden är att deltagarna tillsammans skall ha skapat en ”*plats för dialog*” (som finns kvar när projektet är slut) mellan forskare och tjänstemän, där frågor knutna till grönstrukturutveckling kan bearbetas. Denna ”plats” är delvis uppbyggd av de personer som deltagit, men skall också kunna besökas av andra, vilka då blir tillfälliga eller mer permanenta besökare.

Förutsättningarna för att detta mål skall kunna nås är att vi i det pågående samtalet lyckas nå gemensamma ”lösningar” av olika slag på konkreta frågor som är ämnes- och yrkesrelevanta för de deltagande personerna. *Vilka* frågor det kommer att röra sig om går emellertid inte att slå fast från början. Det är däremot viktigt att det *diskuteras* redan från början, vilka konkreta frågor vi är intresserade av att utveckla.

I ”fallet Eslöv” var deltagarna redan bekanta med varandra sedan ett par tidigare presentationer, där forskarna i grönstrukturprojektet redovisat resultat, fått kommentarer av tjänstemännen och där man tillsammans diskuterat eventuella

¹⁰ I ett typfall kan detta resultera i ett påskyndande respektive bromsande beteende. Givetvis är detta även personligt och situationellt färgat, men det kan vara bra att diskutera om dessa förväntningar infrias eller inte.

¹¹ Förtroghetskunskapen är den som mest svarar mot det som kallas ”tyst kunskap” (Lieberg 2001).

¹² Givetvis kan det vara lika givande att synliggöra argument också vid samstämmighet – det är bara svårare att lägga märke till dessa tillfällen.

betydelser för kommunen. Att starta denna kunskapsverkstad kändes därför inte som att börja från ingenting, utan snarare som att hitta ett sätt att följa upp kontakten – att dra nytta av ett redan etablerat samarbete, att fortsätta ett förtroendefullt och konstruktivt samtal.¹³

När det gäller sättet att starta samtalet finns ett val någonstans mellan två hypotetiska ytterligheter – att börja i det stora, helhetliga och allmänna (i periferin av en tänkt cirkel eller ”att gå som katten kring het gröt”) eller att börja i det lilla, specifika och konkreta (att börja i centrum av den tänkta cirkeln eller ”att sätta fingret på en öm punkt”). Från forskarsidan såg vi ingen anledning att välja någon av ytterligheterna, utan vi ville i stället dra nytta av tidigare gemensamma erfarenheter och gå tematiskt till väga, kopplat till de tre doktorandprojekten.

Även om uppläggning och målsättning var klara för forskningens del, sågs det som viktigt att vid ett första möte diskutera förutsättningarna. Givetvis är det viktigt för förtroendet att alla deltagares förväntningar tas på allvar och att det läggs tid på att diskutera dessa. Lika viktigt kändes det emellertid att forskarsidan, initiativtagaren, stod för ledningen av mötet. Även detta är ett sätt att visa respekt för deltagarna – att hushålla med tiden genom att både driva och lämna utvecklingsfrihet.

De förväntningar som yppades av tjänstemännen var delvis väntade och visade på förhoppningar om att forskarna genom sitt deltagande skulle delge fakta och forskningsresultat (från projektet, men också från landskapsplaneringsforskningen över huvud taget) som tjänstemännen inte var bekanta med. Det fanns också förväntningar av mer gemensam karaktär hos forskare och tjänstemän – att arbetet skulle leda till större ömsesidig förståelse och ha ett slags ”allmänhöjande” effekt, som ingen riktigt kunde sätta fingret på.

Den sistnämnda förhoppningen liknar den som genomsyrar de flesta dokumenterade likartade arbeten: att man, vid sidan av kanske mer konkret formulerade mål, väntar sig att dialogen så småningom skall ”höja” samtalet till en mer generell nivå. I detta syns spår av något vi kan kalla längtan – kanske en längtan efter ett slags klokskap, en längtan efter ett slags svar som bara uppnås då frågor får *tid* att utvecklas, i stället för att man nöjer sig med de svar som uppnåtts när en uppgift slutförts, en deadline är nådd och nya frågor väntar. I mer konkreta termer fanns önskemål från tjänstemännen att samtalet i första hand skulle röra sig kring bearbetningen av grönstrukturfrågor i översiktsplanen till att börja med och så småningom (om den blev beställd) i grönplanen.

Det var inte svårt att bli eniga om förväntningarna vid det första mötet. Forskarna var visserligen tveksamma till om vi verkligen skulle kunna tillföra något konkret till översiktsplanarbetet och förmå omformulera forskningsresultat till vad tjänstemännen kunde uppfatta som användbara fakta. Detta togs emellertid

¹³ Själva ”trevlighetsfaktorn” skall inte förringas i detta sammanhang. I en plats för samtal som upplevs antagonistisk är det förmodligen svårt att upprätta en konstruktiv utveckling.

inte upp till diskussion mer än i allmänna ordalag som att ”det kan vara svårt att omsätta generella undersökningsresultat till ett specifikt planarbete”, vilket tjänstemännen hade förståelse för.

Det första mötet är, om inte helt avgörande, så i varje fall ytterst viktigt för forskarens rolltagande. Även i detta genom tidigare kontakter väl förberedda möte går det att spåra flera enskildheter som påverkar rollen i gruppen och som i sin tur kan påverka frågornas utveckling. Det är t ex oundvikligt att relationerna till de olika deltagarna är olika. Om forskaren t ex bara har en yrkeskollega i gruppen eller om forskaren är kvinna och det bara finns en kvinna till i gruppen (detsamma gäller givetvis om forskaren är man och det bara finns en annan man i gruppen) så skiljer sig (åtminstone initialt) relationen till denna jämfört med de andra.¹⁴ Gruppens sammansättning kan på detta sätt påverka hur forskarens roll kommer att utvecklas.

De tematiska mötena förlöpte så att experten (den adjungerade forskaren) inledde med att berätta om arbetet och om vilka frågor han/hon tyckte var intressanta. Därefter följde (detta har inte behövt styras utan sker av sig självt) frågor om innehållet som ledde över till en diskussion som kunde börja allmänt eller genom association till en speciell situation. Efter inledningen lades översiktsplanen (den sammanfattande kartan, i den fas den befann sig vid mötet) på bordet. Planförfattaren (landskapsarkitekten) introducerade kort oss andra i arbetet (som utvecklats mellan mötena) varefter samtalet kom att röra sig kring kartan och dess markerade områden.

En bieffekt av att välja tematiska möten var att även hos tjänstemännen framträdde ”specialister”, dvs tjänstemannagruppen agerade inbördes så att någon av dem blev advokat för temat, dvs uppträdde som intressent. Att detta var ekologen när det var fråga om ”biologisk mångfald” är inte så märkligt. Däremot är det inte självklart att stadsarkitekten är ett slags talesman för ”identitet” och inte heller att parkchefen tar denna roll för ”barn och lärande”.

Eftersom plankartan var underlag för samtalet var det logiskt att frågorna, argumenten och yttrandena hade direkt referens till kartan, även om det också förekom att diskussionen gjorde utflykter till andra domäner, såväl tematiskt som geografiskt.

Något som genast uppmärksammades var att medan praktikernas utgångspunkt var arbetsprocessen i Eslövs kommun, var forskarnas mer allmänna grönstrukturfrågor och tematiska frågor. För att överbrygga denna skillnad var de genomförda fallstudierna (i doktorandarbetena) till stor hjälp. På det sättet fick samtalet ett nytt flöde, blev rikare och gav upphov till fortsatt diskussion. Å andra sidan kom samtalet ibland att vinna på olikheterna. Om ett samtal startat i t ex ett rekrea-

¹⁴ Därmed inte sagt att dessa speciella relationer alltid är mer välfungerande än de andra, det kan lika ofta hända att det uppstår konkurrens om tolkningsföreträdet vid frågor som kräver yrkeskunnande. Det faktiska utfallet är knutet till individerna. Det jag vill peka på här är att inte alla relationer i gruppen är likvärdiga.

tionsstråk vid Kävlingeån har forskarna kunnat bidra med dels allmänna synpunkter, men framför allt med *frågor* som gällt stråkets funktion, relationen till omgivande mark, kontakt och tillgänglighet från staden, funktion som biotop och som spridningskorridor och om betydelsen för Eslövs identitet. Forskarna har mer sällan tagit upp frågor som varit helt nya för tjänstemännen. I allmänhet har det rört sådant som på ett eller annat sätt redan kommit upp till ytan i arbetsprocessen. Däremot har forskarna varit till hjälp när det gäller att *formulera* dessa frågor och deras yttringar i Eslövs landskap och kommunens plankartor på ett sätt som gör dem *relevanta för ämnet* och därmed för den kunskapsutveckling som just denna dialog syftar till.

Forskarens rolltagande – några frågor och förslag

Detta avslutande avsnitt, som traditionsenligt skulle fått rubriken ”slutsatser” eller ”sammanfattande erfarenheter” har jag i stället kallat ”frågor och förslag”. Detta beror mest på att de bidragande egna erfarenheterna kommer från ett enda projekt, som inte avslutats. Inte heller de erfarenheter som hämtats från andra arbeten eller den bidragande teorin finns på något sätt färdigformulerade. De referenser som här angivits har varit värdefulla, men arbetet är inte så långt framme att jag på ett tydligt sätt kan koppla erfarenheter från dialogen i Eslöv till teorier på något riktigt utvecklande sätt. Det är till stor del frågor om kunskap som ”är på väg”. Med dessa förbehåll vill jag ändå uppmärksamma några aspekter som har med forskarens rolltagande att göra.

Den litteratur som här hänvisats till är hämtad från några olika teoretiska områden, varav ett är den specifika teori som vuxit fram kring ”plattformarbeten” och ”verkstäder” (Lieberg 2001), vilken i sin tur härrör från sociologiska eller ekonomiska ansatser. En annan slags kunskap som skall vävas in i sammanhanget är den internationella teoribildningen kring s k kommunikativ planering.¹⁵ Dessa båda ansatser är viktiga för samverkan mellan forskare och praktiker i frågor som gäller fysisk planering. När det gäller kunskapsverkstäder finns det en framväxande teori av hög relevans, men empirin finns huvudsakligen inom andra sektorer än fysisk planering. Med den kommunikativa planeringen är ”problemet” att det varken finns särskilt mycket teori eller empiri som rör just samverkan mellan forskare och praktiker. Tonvikten ligger i stället på den participatoriska ansatsen, hur dialogsituationer kan skapas i planeringsprocessen så att medborgardeltagandet ökar.

Den teoretiska ansats jag menar är central för att utveckla kunskapsverkstaden som redskap i fysisk planering är humanvetenskaplig handlingsteori.¹⁶ Fysisk

¹⁵ Se t ex Healey (1992) och Malbert (1998).

¹⁶ Med ”humanvetenskaplig” handlingsteori avses det sätt på vilket handlingsteori diskuterats vid Nordplans forskarutbildning (numera Nordregio) under ledning av bl a Gunnar Olsson och som visas framför allt i verk av José Luis Ramirez. Även om detta perspektiv har lik-

planering ses här i första hand som handling och inte som studieobjekt. Metod och förståelseram söks därför för att undersöka kunskapsverkstaden som redskap i perspektivet ”vad det är att planera” och i mindre grad i perspektivet ”vad är planeringens förutsättningar, innehåll och resultat”.

Praktisk utvecklingspotential

Kan man i fysisk planering starta verkstäder som inte inkluderar alla de olika aktörerna, utan enbart forskare och tjänstemän? På den frågan kan jag preliminärt svara ”ja!”. Samtidigt som det bör betonas att detta slags dialog ligger lite vid sidan av såväl ordinärt forskningsarbete som ordinärt tjänstemannaarbete, bör det betonas att båda parter har behov av nytänkande och utvecklingsarbete. Om dialogen kan bidra till detta fyller den en viktig funktion. Det behöver inte finnas någon akut fråga som grund för arbetet – verkstaden fungerar inte för att lösa färdigformulerade frågor, utan mer för att formulera frågor som tidigare inte ställts. En annan fördel är att ett sådant samarbete (med forskare och tjänstemän) kan skapa mer kontinuerliga plattformar och därmed komma längre i utvecklingen än ett avgränsat projekt.

Begreppet ”rolltagande” associerar till gruppdynamik och ledarskap. Dessa frågor, som ofta bearbetas i utbildningssammanhang på olika nivåer, riskerar att utvecklas alltför lite i sammanhang som styrs av akademiker. I en samverkan mellan forskare och praktiker kan det vara så att vältaligheten hos samtliga medverkande skyler över de gruppdynamiska processer som är verksamma. Detta betyder t ex att det samtidigt pågår kommunikation på flera plan, utan att detta medvetandegörs. Om detta synliggörs kan det också finnas möjligheter att påverka och utveckla gruppdynamiken.¹⁷ Gruppdynamiska metoder kan bli användas för att lösa upp tidigare fastlåsta relationer och sociala grupperingar för att ge den nya gruppen en bra start. Det kan t ex handla om att diskutera vilka roller, personligheter eller funktioner som behöver finnas i en utvecklingsinriktad grupp.

heter med t ex arbetsvetenskap eller organisationsteori, så skiljer det ut sig genom att inte bygga på empirisk forskning i första hand, utan i stället i första hand ägna sig åt teorins praktik, och särskilt språket – *logos* – som grundläggande handling, *topiken* som språkets kontext och *intentionen* som handlingens viktigaste egenskap. Detta skall inte uppfattas som talesättet ”det är tanken som räknas”. Intentionen bidrar till *meningen*, men en handlings mening innefattar såväl orsak som verkan, syften och konsekvenser.

¹⁷ Detta är inte något som helt enkelt låter sig göra i praktiken. Förutom att det är forskare och praktiker med olika personligheter som möts, så är det också minst två olika arbetsmiljöer och sociala system som sätts samman. Detta innebär bl a att gamla sociala relationer kommer i ny miljö och på sätt och vis blir offentliga, mot att tidigare ha varit något som dolts i arbetsgemenskapen. Sådana faktorer kan ta lång tid på sig för att bli synliga eftersom en öppenhet i sådana saker kräver mycket stort förtroende – kanske märks de inte alls under ett kortvarigare arbete – kanske kan de formuleras som tillkommande faktorer vid mer långvariga samverkansformer.

Makten i skeendet – hur skall den hanteras?

Det arbete som redogjorts för här har varit initierat av forskare, med syfte att undersöka praktiken. *Initiativet* ger makt¹⁸ i sig. Dessutom finns ett traditionellt maktförhållande, delvis byggt på fördomen att det forskningen (och forskarna) säger är sant och därmed oemotsägligt. Mot detta finns, just hos planerare/arkitekter, också en inställning som går på tvärs mot detta, nämligen att forskarna (som i denna föreställning lever i en isolerad värld) inte förstår ”hur det går till i verkligheten” och därför måste tas med en nypa salt. Vill man bryta dessa mönster och modelltänkanden (Lieberg 2001), så måste de ifrågasättas och diskuteras. *Målsättningsdiskussionen* är ett tillfälle som erbjuder sådan diskussion. Där sätts vissa saker på sin spets och blir mer synliga än annars, t ex vem som har tolkningsföreträde då det gäller såväl fakta som problem, vem som formulerar mål och hur målen påverkar tänkandet.

Skillnaden mellan olika forskningstraditioner är något som praktiker ofta är oinitierade i. De senaste tvåhundra åren har naturvetenskapen haft ett slags härskarställning jämfört med andra vetenskaper och den positivistiska traditionen har blivit något som gemene man gärna förknippar med ”riktig forskning”. En aspekt på denna tradition är *entydigheten*. Eftersom en kunskapsverkstad syftar till att skapa ny kunskap genom dialogen mellan olika aktörer, så ligger det i sakens natur att den inte kan vara entydig. Detta är ingen brist, som jag ser det, utan en stor fördel. Däremot kan fördelen med mångfaldighet i problem- och situationsbeskrivning gå förlorad om det inte förs en metadiskussion omkring syftet med själva verkstaden, innan samtalet kommer in på sakfrågorna.

Om tjänstemännen ser ”forskare” som en homogen grupp så tenderar forskare också att glömma att de deltagande tjänstemännen representerar olika yrken, olika tjänsteställning och olika förvaltningsområden. Dessa har olika status i verksamheten av olika skäl, vilket kan vara ett hinder för kommunikation såväl i vardagsarbetet som i kunskapsverkstaden. Möjligheten finns (även om inte detta särskilt studerats) att forskarnas närvaro verkar medierande, dvs att kunskapsverkstaden kan medverka till att underlätta dialog där vardagens organisation lägger hinder i vägen.

Problematisering och problemlösning – samtidigt

En olikhet mellan forskare och praktiker som kan utnyttjas i kunskapsverkstaden är forskarens förmåga att vidga (mångfaldiga) problemet och praktikerns förmåga att finna lösningar. I en verklig planeringsprocess följs ofta ett linjärt skeende från problemformulering till lösningar. I en kunskapsverkstad finns möjlighet att arbeta från två håll: dels med goda fysiska lösningar – idéer och färdiga förslag – som alltid är *entydiga*, och dels med att beskriva problemen – som alltid är *mång-*

¹⁸ Maktfrågor rörande såväl planeringsprocess som andra participativa ansatser finns behandlat i en stor mängd litteratur som inte närmare berörs här, se t ex Flyvbjerg (1991).

faldiga. En sådan metod skulle förhindra att processen i sig förleder aktörerna att förenkla problemen för att snabbt komma framåt. Fysiska planerings- eller gestaltungs-förslag kan också bidra med ett *språk* som kan berika problematiseringsfasen. I ett arbete som det i Eslöv böljar arbetet fram och tillbaka mellan problem och lösningar. Det förefaller vara ett "naturligt" samtalsförlopp. Genom att uppmärksamma just detta (vilket får betraktas som en av forskarens uppgifter) finns kanske möjlighet att medvetet förstärka fördelarna med denna "metod".

Teoretisk utvecklingspotential

Som tidigare nämnts har kunskapsverkstaden som redskap i fysisk planering kopplingar till både "plattformsforskning" (huvudsakligen sociologiskt eller ekonomiskt/organisationsteoretiskt inriktad) och "planeringsforskning" (som kan ha olika tillhörighet, såsom statsvetenskap, nationalekonomi eller samhällsgeografi). Båda dessa områden präglas av att ofta utvecklas i tvärdisciplinära sammanhang.

Att välja (eller föredra) humanvetenskaplig handlingsteori som tankegrundande framför ovan nämnda, mestadels empiriskt grundade, områden innebär inte att utesluta något av dessa som idégivare. Däremot utesluter det att låta någon av ovanstående discipliner eller utvecklingsområden bestämma eller påverka förståelseramen. Den humanvetenskapliga handlingsteorin är hermeneutisk till sin ansats och måste därför inkludera allt som är relevant och betydelsefullt för det som undersöks. Den kan inte begränsa sitt seende till det som ses som relevant ur någon disciplinär synvinkel. Betoningen av det "humanvetenskapliga" visar också att tankestoff oftare hämtas från filosofin än från beteendevetenskaperna.

Ambitionen att inte låta synfältet begränsas, vare sig disciplinärt eller visuellt/empiriskt, kan tyckas utopiskt. Ett eftersträvansvärt förhållningssätt har uttryckts i Bruno Latours "Den store Leviatan isärskruvad" (Latour 1998).¹⁹ Han betonar där aktörers ingångna kontrakt av olika slag, i det här fallet huvudsakligen underförstådda överenskommelser. Dessa kommer till synes i sociala handlingar²⁰ och dialoger, ibland som hinder (om en utveckling skulle innebära "kontraktsbrott" och svek), ibland som acceleratorer (om "kontraktet" inbegriper starka förväntningar). Latour menar dessutom att förståelsen (erkännandet) av "kontrakten" inte kan begränsas till att aktören tillhör individuella, kollektiva och sociala en-

¹⁹ "Leviatan" syftar på Thomas Hobbes verk med samma namn som analyserade den ställföreträdande aktören, suveränen på den sociala arenan i kraft av en stor mängd underförstådda kontrakt (1651). (Ursprungligen är Leviatan ett bibliskt vidunder, beskrivet framför allt i Jobs bok.)

²⁰ Det underförstådda som "kommer till synes i sociala handlingar" kan delvis ha med ideal och sociala bindningar att göra, men där ryms också det som ofta kallas "tyst kunskap". Ramirez (1997) har påpekat att denna tysta kunskap inte alls är stillatigande i betydelsen icke påverkande. Den "talar" genom att påverka t ex öppna dialoger och det är också där (om någonstans) som den kan fångas upp och bli gripbar.

heter. Dessutom finns starka relationer till artefakter – material och teknik. Allt detta skall beaktas av den som har ambitionen att förstå verkligheten och inte enbart bygga sköna nya sorteringsystem. Risken med vetenskapliga förenklingar och förgivettaganden uttrycks av Latour på följande drastiska sätt:

”Genom att ta som något självklart att det finns skillnader i nivå och storlek mellan aktörer, stadfäster sociologen tidigare, nuvarande och framtida vinnare, vilka de än må vara, som finner nåd inför de mäktiga därför att de får dem att verka förnuftiga. Genom att begränsa studiet av förbindelser till den resterande sociala förbindelsen, fäster sociologen sigill på de svarta lådorna och garanterar ännu en gång att de starka skall vara säkra och begravningsplatserna fridfulla – fyllda av rader av hermetiskt stängda svarta lådor kryllande av maskar.” (Latour 1998, s 37)

För de sociologer som vill något annat gäller det, enligt Latour, att veta var man skall placera sig själv.

”Liksom Hobbes, sitter han eller hon just på den punkt där kontraktet görs upp, just där krafter översätts och där skillnaden mellan tekniskt och socialt avgörs, just där det irreversibla blir reversibelt och där kreoderna vänder sin lutning åt motsatt håll. /.../ De sociologer som väljer dessa platser är inte längre någon annans lakej eller myndling. /.../ De fruktar inte längre de stora svarta lådorna som dominerar hela den ’sociala världen’ där de inte längre vandrar likt spöken, kalla som vampyrer, med tungor av trä, sökande efter ’det sociala’ innan de koagulerar. Sociologerna – teratologerna – befinner sig på de varma, ljusa platserna, platserna där de svarta lådorna öppnas, där det irreversibla övergår i sin motsats och teknik återvänder till livet; de platser som ger upphov till ovisshet beträffande vad som är stort och vad som är litet, vad som är socialt och vad som är tekniskt.” (Latour 1998, s 37)

Latours språk har (just i de citerade avsnitten) få paralleller inom beteendevetenskaperna eller ekonomin, utan associerar starkare till skönlitteraturen. Det syftar till att avslöja verkligheten, inte genom mätning, kategorisering eller annan objektiv analys, utan snarare genom igenkännandets kraft. Detta ställningstagande, att försöka hålla sig oanfrätt av disciplinens totalitära egenskaper, harmonierar med den humanvetenskapliga handlingsteorins (se not 16) strävan att se vidare än till positiva utsagor (använda precisiva definitioner snarare än positiva)²¹ och att se längre än logiken, dvs även inkludera etiken och retoriken (och även omotiverat tyckande!).

²¹ Ramirez (1998) s 15.

Att välja metod och teori

Den här beskrivna kunskapsverkstaden kan ytligt sett, som metodiskt skeende, förväxlas med andra liknande företeelser, med annan teorianknytning. Även intentionellt finns stora likheter. Syftet är att bidra till ett kunskapsbyggande som innefattar kommunikation mellan praktiker²² av olika slag och som inte knyts enbart till universiteten.

Skillnader uppträder emellertid i den teoretiska förankringen då det skall visas inom vilken eller vilka teoretiska ramar arbetet kan motiveras, eller till vilken kunskapspyramid arbetet bidragit. Det är då det i vissa sammanhang tycks nödvändigt att positionera sig rätt i förhållande till institutioner och anslagsgivare, snarare än i något slags ärlighet mot den uppgiftens egenart. Att stödja sig på humanister som Ramirez och Latour m fl medför, menar jag, en mindre positioneringsrisk. Det hermeneutiska förhållningssättet är inte nytt inom samhällsforskningen, men fortfarande har det relativt sett få förespråkare. I vetenskaps-samhället utanför humaniora har hermeneutiken ännu så länge sin största betydelse som kritiker och ”hovnarr”. I gränsöverskridande arbeten, där olika synsätt bryts mot varandra, finns en teoretisk utvecklingspotential.

Den fysiska planeringen (liksom en stor del av samhällsplaneringen för övrigt) är idag både teorilös och teoriberoende. Med detta menar jag att praktiken i liten grad reflekterar över sig själv, samtidigt som den har stark tilltro till positivistisk vetenskap.²³ Att den fysiska planeringen internationaliseras å ena sidan och å andra sidan närmar sig medborgarna (brukarna, gräsrötterna) i olika Agenda 21-projekt, medför inte nödvändigtvis att planerandet i sig förändras. För att detta skall hända fordras en ökad självmedvetenhet i planeringen, det vill säga att planerandet i högre grad sker i beaktande av vilken slags handling det egentligen är som utförs. Det är här humanvetenskapen och hermeneutiken behövs.

²² Läses praktiker

²³ Denna problematik beskrevs av t ex Donald Schön på 1980-talet och har inte nämnvärt förändras. Att hänvisa till Schöns problembeskrivning medför däremot inte att okritiskt acceptera Schöns ”lösningar”.

Referenser

- Denwall, V och Salonen, T (2000) *Att bryta vanans makt. Framtidsverkstäder och det nya Sverige*. Lund: Studentlitteratur
- Flyvbjerg, B (1991) *Rationalitet og magt I-II*. Köbenhavn: Akademisk forlag
- Healey, P (1992) "Planning through Debate. The Communicative Turn in Planning Theory." *Town Planning Review* 63(2) s 142-163
- Hobbes, T (1651/1978) *The Leviathan*. Oxford: Blackwell
- Holmstrand, L och Härnsten, G (1993) Forskningscirkeln – ett pedagogiskt frirum. *Forskning om Utbildning* nr 1
- Latour, B (1998) *Artefaktens återkomst. Ett möte mellan organisationsteori och tingens sociologi*. Stockholm: Nerenius & Santérus
- Lieberg, M (2001) "Kunskapsbildning i samverkan mellan forskare och praktiker." Paper till HSS-konferensen. Halmstad
- Malbert, B (1998) *Urban Planning Participation: Linking Practice and Theory*. Avhandling, SACTH 1998:1. Göteborg: Chalmers tekniska högskola
- Persson, B (1997) *Kunskapsöverföring till yrkesverksamma inom landskapsarkitektens yrkesområde* (doktorsavhandling), Agraria 33 Alnarp: SLU
- Ramirez, J L (1997) "Synekdoke – Om begreppsfenomenologi och om retorik som praktikens kunskapsteori." Paper till "Kunskap och handling II", konferens i Lund, 6-8 oktober 1997
- Ramirez, J L (1998) *Positivism eller hermeneutik*. Angered: DiaLOGOS
- Ramirez, J L (2000) *Socialplaneringens verktyg. En handlingsteoretisk undersökning i ett humanvetenskapligt perspektiv*. Stockholm: Regionplane- och trafikkontoret
- Schön, D (1995) *The Reflective Practitioner: How Professionals Think in Action*. Aldershot: Ashgate
- SOU 1992:94 *Skola för bildning (läroplanskommittén)*. Stockholm: Allmänna förlaget
- SOU 1994:36 *Miljö och fysisk planering. Delbetänkande av Plan- och byggtredningen*. Stockholm: Fritzes